

„Bészántottál, bévetettél”

Az olyan ígékről, melyek nem tulajdon jegyzésben vétetnek

„Aki érteni akar, annak vissza kell menni a mondottak mögé. Válaszként kell megérteni őket egy kérdés felől, melyre válaszolnak.”

(Hans-Georg Gadamer)

Ajdani jó Erdősi Sylvester János bibliafordításának előszavában elmondja, hogy a Szentírás megértése talán azért okozhat nehézséget az olvasónak, mert nyelve tele van költői képekkel, vagyis olyan *igékkel* (szavakkal), amelyek *nem tulajdon jegyzésben vétetnek*, ma úgy mondanánk, nem szószerint értendők, hanem jelképes jelentésűek. A neves prédikátor emellett jól ismerhette a magyar népköltészet általa elítelt pajkos dalait is, hiszen épp ezek költői stílusa áll legközelebb a Biblia képes beszédéhez. Úgy érezte azonban, hogy a hívságos világi és a szakrális szövegek összevetése nem volna illendő, ezért bocsánatkérően hozzát teszi, ezt az *alávaló példát* csak azért hozza föl, hogy a *ganajban aranyat keressen*. Valójában a képes beszéd a magyar népi költői stílus sajátossága. Mint írja: *Könnyű pedig hozzászokni az mű népiünknek, mert nem idegen ennek az ilyen beszédnek neme. Il énekekben, kiváltképpen az virágénekekben, melyekben csudálhatja minden níp az magyar níp elméjének iles voltát az lelísben* (képalkotásban).

A magyar népköltészet jelképnyelvét már Vikár Béla felfedezte, s mindjárt azzal magyarázta, hogy a szexualitás durva nevén nevezése helyett alakult ki ez a virágnyelv. Lükő Gábor volt az, aki az 1942-ben megjelent alapvető munkájának címében *a magyar lélek formáinak* nevezte ezt a népi kultúránk minden területén megjelenő sajátos szimbólumvilágot. Könyvében az egyes adatok, szövegek egymást értelmezték, s az olvasó, mint egy ősi beavatás résztvevője, lépésről lépésre kezdte megérteni, más szemmel, belülről nézni a magyar folklórt, ezzel is hozzájárulva önmagunk jobb megértéséhez. Mint Karácsony Sándor írja nem az a magyar, aki magyarul beszél, hanem az, aki érti és magáévá teszi a magyar jelképrendszert.

Én magam néprajzi gyűjtéseim során először akkor döbbsentem rá ennek máig élő valóságára, amikor feleségem nagyanyja elmagyarázta, hogy gyógynövényt csak olyan nő szedhet, *aki már nem virágzik*, vagyis kislány vagy öregasszony. Később az utcánkbeli nyolcvanesztendős Balázs bácsi meg beszélgetésünk közben feleségére célozva, csakúgy mellékesen megjegyezte: *öreg kemence mellett is meg lehet melegedni*. Amikor népdalköröm tagjainak ejtettem el egy-két szót egy népdal szövegének másodlagos jelentéséről, egyikük kiegészítésül a következőket mesélte. A tavalyi paprikaültetésük alkalmával, az egyik segítségük, egy idős ember estefelé megmutatta a tenyerét, amelyen vízholdyagot tört az ültetőfa. *Sebaj, majd egész éccaka a kemencén tartom, az meggyógyítja* – mondotta nevetve, s nyilvánvaló, hogy

itt sem valóságos fűtőalkalmatosságot értett a kemencén. Harangozó István bátyai útkaparó meg még a hatvanas években énekelte nekem azt a félnépi eredetű nótát, amelyben a magára maradt öregember nyomorúságát azzal érzékelteti, hogy számára már csak a kemence pótolja az asszonyi melegséget:

*Ha az ember megöregszik
A padkára odafekszik,
Asszony nélkül melegszik.*

Lükő Gábor vette észre először, hogy a kemencét a magyar nép antropomorfizálta, pontosabban nőnek tekintette, hisz a régi falusiak szerint annak van *kontya*, *nyaka*, *szája*, *válla*, közkeletű a *banya* elnevezése, még a füstjét is a *pöndöly-kémény* vezette el. A bátyai tréfás, kétértelmű, falucsúfoló jellegű találós kérdés is ebből a szemléletből született. *Hogyan sütik a tőköt Dusnokon? Dusnokon úgy sütik a tőköt, hogy a csutkát dugják be a kemencébe, és a tőköt a kemence szájában megsütik.* Egyébként a kemence mint tűzhely a világmindenséget vagy az embert szimbolizáló háznak (sábornak, barlangnak) a központja. A *Jelképtár* szerint a családi élet központja. A tők (férfi) és a kemence (nő) kapcsolatán alapul a Bátyán is ismert siratóparódia, amelyben a tőköt sütő hirtelen özvegységre jutó asszony átlátszó kétértelműséggel így siratja kiterített férjét:

*Tököd a padkán.
Te meg a deszkán*

Nyilván a felvidéki (ballai) lakodalmas dal örömapája sem az élettelen, hanem az élő banyát kerüli, a házába került szép menyecskeje miatt

*Úgy szeretem a menyemet
Hogy nem lelem a helyemet,
Kerülöm a kemencét, (öregasszony feleségemet)
Csókolom a menyemet.
(Eredetileg talán: menyecskét. F. Z.)*

1977-ben a bátyai szállásokon lakó hatvanhat éves Miklósi Józsefné Fekete Juliannától magnetofonra akartam venni egyik meséjét, igen tiltakozott ellene. Aztán meg azzal akart lebeszélni róla, hogy ez nem is igazi mese, hanem csak olyan rövid történet, amit kisgyerekeknek szoktak mondani. Végül mégis elmondta az AaTh 2251-es (A nyúl farka) típusú csali- vagy hazugmese egyik variánsát. A szöveg emlékeztet a Weöres által a magyar irodalmi régiségben fellelt, úgynevezett *nonszensz* versezetek szövegére, amelyek máig sok megfejtésre váró titkot rejtenek, s nyilván a szimbólumok halmazának is tekinthetők.

Egyszer nagyon régen volt. És akkor nem volt földje a bácsinak meg a néninek. Má öregasszony és öreg bácsi volt. Hanem vitatkoztak, hát hol kellene nekik szántani, ha nekik is vóna egy kis földjük. Hát mit csinálnak? Hát földszántják a kuckót, a kemencekuckót.

Befogta a két ökröt, s nekiiramodott szántani a kuckót. Szánt, szánt. Egyszó azt mondja:

– Hallod, asszony? Talátam egy skatulát, egy dobozt.

Hát szánt tovább. Az asszony beviszi a dobozt. Tovább szánt. Egyszer csak azt mondja:

– Hallod-e, talátam egy kúcsot is!

No, jó van. Hát be is végezte, a kuckót fősántotta. Begyün a szobába:

– Hallod, asszony, megnízzük, ez a kúcs hátha passzol abba a kicsi dobozba!

Nízegetik, ide-oda, egyszó csak jó a kúcs a katulába. Kinyissák, kiugrik a nyuszika. De nagyon rövid vót a farka, nem tudták elkapni, és a mese is ilyen rövid lett.

A mese kulcsszavai közül a *kemence* jelentése az előbbieken alapján nyilvánvaló. Nézzük meg most, hogy az *ökör*, az *eke*, a *szántás*, a *láda* (*katula*) és a *kulcs* szavak milyen szöveggörnyezetben jelennek meg népköltészetünkben, mert e *kódok* feltörése, hogy stílusos legyenek, *kulcsot* jelent a szöveg másodlagos, valódi jelentésének megértéséhez.

A Kodály által is feldolgozott, sokféle ismert népdal azt mondja:

*Szépen legel az ökröm, a Vírág,
Mind letörte kertben a rezedát.
Hej, rezedá, rezedá, rezedá,
Kedves babám, látlak-e valaha?*

Édesanyám Sajószentpéterről hozott nótája meg így hangzik:

*Nyalka béres, hová hajtod az ökröt,
Talán bizony kis kertembe bekötöd,
Oda bizony, nyalka béres, nem kötöd,
Gyöngé a rozmaring ága, letöröd.
Ha letöröm, megfizetem az árát.
Adj egy kaszát, hadd vágom le a szárát.*

Különös ez az ökör. A kiskertbe akar menni, a rezedát vagy a rozmaringot törri, tiporja.

No, de nézzük tovább! Az ökörrrel szántottak is. Az általános iskolában is tanítjuk azt a népdalt, amely a szilaj fiatalember világot ölelni akaró vágyát fejezi ki. (No, nem is fejtjük ki tanítványainknak a szöveg igazi, rejtett értelmét. Majd megértik, ha eljön annak az ideje, s lesz, aki felnyissa rá a szemüket és a szívüket.) Nem a tandal szekvenációs dallamára gondolok, hanem a Bartók által gyűjtött eredeti pentaton változatára.

*Szeretnék szántani,
Hat ökröt hajtani,
Ha a rózsám jönne
Az ekét tartani.*

Kriza *Vadrózsák* című kötete a tanúság arra, hogy a Partiumban is ismerős ez a toposz, igaz ott már lóval szántanak.

*Az éjjel álmomba arról álmodoztam,
A bibari kertbe hat lovat hajtottam,
Édesem is ott vót, az ekét tartotta,
Minden fordulónál egy pár csókot ada.*

Nem a szokásos szántásról van itt szó. Az bizonyos. Ki látott már úgy szántani, hogy a lány tartja az ekét? A szántás – a népköltészet szerint – alkalmas arra is, hogy a szeretők elválását megakadályozza. Mit mond a népdal?

*Hej, hogyha én azt tudnám, melyik úton mégy el,
Hej, fõszántanám én azt aranyos ekével.*

A szántás jelentését elõször Lükõ Gábor tárta föl említett korszakalkotó munkájában, amikor a következõ párosító népdal szimbolikus jelentését fejtette meg. Csoóri Sándor meg ebbõl a népdalból kiindulva mutatott rá a népköltészet és a modern költészet képalkotásának rokon voltára.

*Szántottam gyöpöt, vetettem gyöngyöt,
Hajtottam ágát, szedtem virágát.*

A válaszúti népdalban így panaszkodik a megcsalt leány az elõbbi képet használva:

*Mind azt mondtád, hogy elveszel.
Ha bészántol, ha bévetel,
Bészántottál, bévetettél,
Engem, babám, el nem vettél.*

Nem kell mondanom, hogy a szántás a szerelmi együttlétet jelenti. A valóságos és a jelképes szántás-vetés sem önmagáért van, hanem azért mert *az élet él, s élni akar*. A sokféle ismert (Bátyán is ismert) népdal szerint

*Az eke a földet nem magának szántja,
Az anya a lányát nem magának szánja.*

Ez a költõi kép annyira közérthetõ, hogy magyarázni sem kell. Ha mégis, álljon itt Erdélyi János a szabadságharc elõtt megjelent gyûjteményében közölt félreérthetetlen kecskeméti dalszöveg:

*Gyere, babám, vegyünk három paripát
Szántsuk fel a mi rózsánk alját,*

*Vessünk bele szőke kislányt rózsának,
Barna legény hadd arassa magának.*

Végül keressük meg a *láda* és a *kulcs* kódjának kulcsát. Tudjuk, hogy az integritásos gondolkodás szerint a jegyajándék magát az adományozót képviseli. Ha szétmegy a jegyesség, a legény kapcának használja el jegykendőjét. A lakodalmak egyik jelentős eseménye a menyasszony ágyának, ládájának (benne kelengyéjének) kiadása. Ilyenkor szokott elhangzani az úgynevezett *menyasszonyinduló*, a *Kocsira ládám* kezdetű dal. A menyasszony hozománya mindenestül a menyasszonyt is jelképezi. A felvidéki párosítóban ezért énekelhettek így:

*Gond Ilonának ládája
Üvegbiül van a négy lába,
Csát Károly ne ülj rája,
Mer letörök a négy lába.*

Ezért van az, amint Bernáth Béla írja, hogy a *tele a láda* szólás azt jelenti: terhes. S így már érthető az is, amikor a bátyai mesében ládát (skatulát, dobozt) nyitnak. Tudjuk, a lakodalmi vőfélyversek is gyakran emlegetik a *ládafeltörést*, mint a fiatalok életének legfontosabb eseményét, amely az emberi életben *beavatásnak* is tekinthető.

A láda, a ládikó és a bele illő kulcs tehát, az előzőekhez hasonlóan, szintén szexuális szimbólum. Ennek bizonyítására hadd idézzek itt egy karcvai cigány mesét. Hőse Királyfia Kis Miklós (neve nyilván a délszláv Králjevics Márkóra megy vissza). Ő különböző praktikák következtében kénytelen elhagyni teherbe ejtett felségét, s másik asszonyt vesz magához. A mese végén visszaveszi régi feleségét, aki végre meg tudja szülni ikreit. Az igazságtétel előtt Királyfia Kis Miklós tanácsot kér: *Mondja, hogy volt neki egy aranyládája egy aranykulccsal (v.ö.: aranyeke), de elbogyta a kulcsot, vett hozzá egy ezüstkulcsot. De most megtalálta az aranykulcsot. Mondják, hogy melyiket használja. Mindegyik mondja, hogy az eredetit használja.*

Lám, a bátyai *gyermekmese* kemencéje mennyi titkot rejt. Megfejtéséhez körül kellett kerülnünk a Kárpát-medencét. Megértésével önmagunkhoz és modern kultúránkhoz is közelebb kerültünk. Ezért érdemes vizsgálni népköltészetünk jelképanyelvét. ☒